

Verschijnt in *Rondom Gezin*, 2008, lentenummer

Terugblik op de openingsles van het HIG over de presentiebenadering

Presentie, hulpverlening, gezin

Hans Van Crombrugge

Op 29 september 2007 opende het Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen in Brussel het academiejaar met een toespraak van Andries Baart waarin hij de presentiebenadering voorstelde en aangaf hoe deze een vruchtbaar kader vormt voor het steunen van kwetsbare gezinnen. In deze terugblik stelt Hans Van Crombrugge de presentietheorie voor en beschrijft hij de overwegingen die daarbij opkomen.

Andries Baart (°1952) studeerde andragologie aan de Universiteit van Amsterdam, specialiseerde zich op het terrein van de praktische theologie in Utrecht en de KU Nijmegen en promoveerde in de wijsbegeerte aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam. Als bijzonder hoogleraar bekleedt hij sinds 2007 de leerstoel Presentie en Zorg aan de Faculteit Geesteswetenschappen, Departement Religiewetenschappen en Theologie, van de Universiteit van Tilburg. Voordien (1991-2006) was hij bijzonder hoogleraar aan de Katholieke Theologische Universiteit in Utrecht. Hij is de geestelijke vader van de presentietheorie. Zijn onderzoek betreft buurtpastoraat, geestelijke verzorging en meer in het algemeen: zorg, welzijn en dienstverlening, met name voor sociaal kwetsbare mensen.

Een blik op de presentiebenadering

De laatste jaren maakt de presentiebenadering van Baart sterk opgang. De presentietheorie wil niet de zoveelste nieuwe therapeutische richting zijn op de markt van welzijn en geluk. Het succes van de presentiebenadering is voor een groot deel gelegen in het feit dat ze radicaal afstand neemt van de vele interventionistische hulpverleningsvormen. In plaats van de mens in termen van probleem en oplossing te benaderen, gaat het in de presentietheorie om recht doen aan de concrete mens in zijn concrete menselijke waardigheid. Zoals de naam van de theorie aangeeft, ligt de nadruk op 'presentie': aanwezig zijn bij de mens. De hulpverlener wil op de eerste plaats aanwezig zijn als bezorgde en betrokken medemens die niet kost wat kost problemen wil oplossen maar wel menslievend zorgzaam wil zijn voor de ander. Zelf vat Baart dit als volgt samen: *'Presentie is een praktijk waarbij de zorggever zich aandachtig en toegewijd op de ander betreft, zo leert zien wat er bij die ander op het spel staat – van verlangens tot angst – en die in aansluiting dáárbij gaat begrijpen wat er in de desbetreffende situatie gedaan zou kunnen worden en wie h/zij daarbij voor de ander kan zijn. Wat gedaan kan worden, wordt dan ook gedaan. Een manier van doen, die slechts verwezenlijkt kan worden met gevoel voor subtiliteit, vakmanschap, met praktische wijsheid en liefdevolle trouw.'* De volgorde van de woorden in deze omschrijving is niet bijkomstig en zegt veel over het verloop waarin het beschreven (hulpverlenende, zorggevende) handelen zich ontplooit. Eerst wordt de *betrekking* op een specifieke, intense wijze aangegaan (aandachtig, toegewijd). Pas dan (of daardoor) kan blijken wie de hulpverlener voor de ander kan zijn, om welk verlangen of om welke nood het zal gaan en wat zorg behoeft. De relatie staat dus voorop, het probleemoplossende handelen is opgeschort en de identiteit van de hulp- of zorgverlener ('wie kan ik voor jou zijn?') staat niet vast maar vormt zich in een gedeeld leerproces. Dat wijkt af van wat meestal het geval is: doorgaans staat van tevoren vast wie en wat de hulpverlener voor de ander moet zijn en waar het om zal draaien in de betrekking die ze met elkaar hebben.

We kunnen hier niet de volledige theorie uit de doeken doen. Baart kan zeer gedetailleerd uitleg geven over de presentiebenadering: hij heeft ondertussen duizenden bladzijden gewijd aan de uitwerking van zijn basisinzicht. Hier en nu is het belangrijk te zien wat presentie concreet inhoudt voor de 'methode' van werken met mensen.

1. De hulpverlener – of beter de zorggever of zorgzame mens – volgt de ander. Dus niet: de cliënt moet de hulpverlener in zijn deskundigheid volgen.
2. De cliënt wordt in zijn geheel benaderd. Dus niet: hij wordt door de gespecialiseerde hulp fragmentarisch geholpen bij een probleem waarvoor de hulpverlener deskundig is. De zorgzame mens moet aansluiten bij het leven zoals het geleefd wordt en niet als een bureaucraat enkel oog hebben voor wat in zijn schema's past.
3. In de relatie staan niet de goede bedoelingen van de hulpverlener centraal maar stemt de zorggever zich af op het 'goede van de ander'.
4. Erkenning van de ander en het aangaan van een menswaardige relatie met de ander zijn alfa en omega van de presentietheorie.

De presentiebenadering poogt met andere woorden op alle mogelijke manieren (tempo, doelstellingen, ritme van werken, taal, werkvormen, interesse, rolneming etc.) aan te sluiten bij de mensen zelf. Daarbij richt ze zich uitdrukkelijk tot wie 'sociaal overbodig' is, wie niet meetelt, wie behoort tot de 'hopeloze gevallen'. De presente mens wil aanwezig zijn in de leefwereld van de ander. Daarbij gaat hij het lijden en de uitzichtloosheid van situaties niet uit de weg. Zonder allerlei grootse plannen te ontwerpen en allerlei utopische doelen te willen afdwingen, vraagt de presentietheorie om te streven naar het opnemen van de ander in een zinvolle relatie, hem zo te erkennen in zijn waardigheid en hem op die manier tot zijn recht te laten komen.

Tijdens de openingsles illustreerde Baart aan de hand van recente onderzoeksprojecten op welke wijze men present kan zijn bij mensen die aan de rand van de samenleving leven. De 'hulpverlener' doet in wezen niets anders dan bij de mensen gaan leven en zo bij hen aanwezig zijn dat hij/zij wordt opgenomen in hun samenleven. Vanzelfsprekend bezit de hulpverlener een grote expertise van werken met mensen, herkennen van problemen en het opzetten van veranderingsprocessen. Dat alles blijft echter op de achtergrond. Eerst en vooral wil hij samen met de anderen 'mens zijn', betrokken op wie ze zijn, en met hen menselijke relaties aangaan. De presentietheorie stelt immers dat het wezen van zorgverlening de erkenning van de mens in zijn concrete menselijke waardigheid is. Dit kan maar concreet gebeuren door met de mens concrete menselijke relaties aan te gaan. De verhouding in de 'menslievende zorg' (om een term te gebruiken waarmee theologe van Heyst presentie benoemt – door Baart enthousiast overgenomen) is geen ander dan deze van mens tot mens.

Reflectie op de presentiebenadering

De verhalen van Baart over zorggevers die in een buurt gingen wonen en zich daar niet als deskundige maar als medemens presenteerden en gewoon met de mensen poogden samen te leven, samen lief en leed te delen, en samen het (nood)lot draaglijk te maken, riepen bij mij beelden op van wat ik ooit als vrijwilliger in buurtwerk had ervaren. 'De zuster' en 'de pater' waren in de buurt aanwezig als betrokken en aanspreekbare mensen, niet als deskundige professionele hulpverleners. Zij brachten de radicale consequenties van de presentiebenadering in praktijk: een onderscheid tussen persoon en beroep was zo goed als onbestaand. Ze *werkten* niet met de mensen maar *leefden samen* met hen. Ze waren niet beschikbaar op bepaalde uren, ze waren er steeds: niet alleen als je iets nodig had of bepaalde problemen moest oplossen maar voortdurend. Ze stonden klaar om te praten, om aangesproken te worden en aan te spreken, om te luisteren, om gezellig samen te zitten, om samen iets te doen,...

Baart zou wat 'de pater' en 'de zuster' deden goed kunnen omschrijven vanuit zijn presentietheorie. Maar een cruciaal aspect van hun 'aanwezigheid' wordt door Baart naar mijn aanvoelen niet voldoende gethematiseerd: de bezieling van waaruit die mensen zo handelden. Voor de buurt waren 'de pater' en 'de zuster' wel degelijk een pater en zuster en niet zomaar burens. De zorggevers waren present als 'de pater' en 'de zuster': dit wil zeggen als mensen met een bepaalde roeping. Het gaat hier om een soort roeping die niet alleen de scheiding tussen beroep en persoon radicaal ophief maar die de buurtbewoners ook confronteerde met het geloof waaruit ze handelden. Ze waren geen deskundigen, noch presente zorggevers zonder meer. Ze waren buurtpastores met en in een duidelijke en welbepaalde inspiratie, aanwezig op de plaats waar nu 'presente zorggevers' werken, maar vanuit de betekenis van het geloof. Hoe deze hun 'presentie' kleurde, legde Baart (helaas) niet uit. Toch mogen we het belang hiervan niet onderschatten.

Voor zover ik het overzie, wil Baart in zijn publicaties interventie niet radicaal tegenover presentie plaatsen. Het viel me wel op hoe hij in zijn voordracht in Brussel heel sterk kritiek gaf op de interventionistische hulpverlening. Presentie werd voorgesteld als het positieve alternatief dat voortkomt uit de radicale kritiek van de technologische verwording van de hulp. Bij het aanhoren van Baarts analyse moest ik spontaan denken aan Habermas en Buber. In Habermas' theorie van het communicatieve handelen wordt de communicatieve rationaliteit (presentie) geplaatst tegenover deze van de instrumentaliteit (interventie) waarbij deze laatste benadering van de tussenmenselijke relatie in doel-middel termen wordt verworpen. In de reeds veel oudere, dialogale theorie van Buber wordt de menselijke en menswaardige 'ik-jij' verhouding (presentie) tegenover de onmenselijke en onmenswaardige 'ik-het' houding (interventie) geplaatst. Presentie is als het ware de uitwerking van deze sociaal-wijsgerige kritieken naar een heel eigen agogische methodiek en theorie.

Hier situeren zich minstens twee problemen die ik met de presentietheorie heb. In mijn optiek (en wellicht ook in die van Baart) verwoordt de presentietheorie een inzicht dat wellicht in vele getherapeutiseerde hulpverleningen verloren dreigt te geraken, met name dat we steeds te doen hebben met mensen en dat erkenning van mensen in hun menselijke waardigheid het uiteindelijke 'goed' is van de hulpverleningspraktijk. Dit goed kan maar gerealiseerd worden in doorleefde tussenmenselijke relaties. Dat dit present zijn bij mensen geanalyseerd en geoperationaliseerd kan worden in verschillende concrete houdingen is de onmiskenbare verdienste van Baart. Maar hier ligt tevens een groot probleem. De houdingen van presentie worden als het ware nieuwe methodieken die geobjectiveerd kunnen worden en waarvan het effect meetbaar zou zijn. Baart lijkt te willen aantonen dat presentie 'werkt'. De stap om de effecten van presentie te gaan afwegen tegen deze van interventie en om deze laatste als contraproductief af te voeren, lijkt dan niet groot.

Mensen hebben mijn inziens niet alleen nood aan presente zorgzame medemensen maar in vele gevallen ook aan interventionerende hulpverleners die de mensen benaderen vanuit specifieke problemen die verholpen moeten worden. Dit vereist een specifieke deskundigheid. Ook deze hulpverleners moeten aanwezig kunnen zijn, al is hun aanwezigheid een andere dan deze van de niet-deskundige medemens die menslievende zorg wil en moet opnemen. Het zou jammer zijn als de grenzen tussen gewone menselijke zorg, professioneel pastorale zorg en deskundige hulpverlening nog onduidelijker zouden worden. De presentietheorie heeft een punt als ze al dan niet expliciet stelt dat heel wat menselijke 'problemen' niet 'oplosbaar' zijn door gespecialiseerde professionele hulp. Veel mensen hebben gewoon nood aan erkenning als mens door en in tussenmenselijke relaties. Op dat punt hebben vele interventionistisch ingestelde hulpverleners zich bezondigd aan een ongezond imperialisme. Omgekeerd mag evenwel de nood aan interventie niet geminimaliseerd worden. Om het wat scherp – en wellicht controversieel – te formuleren: Baart is zijn onderzoek gestart met betrekking tot buurtpastoraat. Welnu: vanuit het inzicht dat presentie de kern is van pastoraat moet het zich niet verplaatsen naar de wereld van therapie en professionele interventionistische hulpverlening. De betekenis van de presentietheorie is mijns inziens gelegen in haar analyse van de dimensies van

menslievende zorg en van de basis van goede agogische houdingen. Als zodanig kan de presentiebenadering voor het pastoraat – dat het eigen legitimatieprobleem vaak probeert op te lossen door een ‘therapeutisering’ van haar taak – een heel interessante piste bieden om de eigen identiteit – naast interventionistische hulp en therapie – te definiëren: met name als ‘menslievende zorg’. Ik moet echter toegeven dat ‘grensoverschrijdingen’ tussen pastoraat en hulpverlening onmogelijk te vermijden zijn. Mijn oordeel over de evolutie in de presentietheorie is hiervan zelf een voorbeeld.

Presentie en gezin

Mensen hebben niet alleen nood aan heel specifieke, concrete en vaak ook therapeutische hulp maar ook en wellicht eerst en vooral aan verrijking en ondersteuning door erkenning van wie ze zijn en van hun diepste verlangens naar een zinvol leven. Gezinnen als plaatsen van concrete menslievende zorg hebben meer dan ooit nood aan recht op ondersteuning en cultivering van deze zorg als zinvol samenleven. De presentietheorie kan hier handvatten aanreiken. Niet alleen om de zinvolheid van de zorg te verwoorden maar ook en vooral om de zorg voor deze zorg uit te werken naar zinvolle werkhoudingen.

Dit laatste – de zinvolheid van de menslievende zorg die gezinnen realiseren, cultiveren en deze zorg ondersteunen – is trouwens de context waarbinnen de openingsles van Baart aan het Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen geplaatst moet worden. ‘Zin in gezin’ is immers het (twee)jaartheme van het Instituut. In het kader hiervan wordt met studenten en docenten vooral nagedacht door middel van onderzoek en onderwijs over gezinnen als plaatsen van zingeving en duurzame solidariteit.

Wie meer wil weten over de presentietheorie kan terecht op de webstek van Andries Baart: www.presentie.nl. Hier vind je naast de verwijzingen naar de verschillende publicaties, ook een agenda van lezingen en workshops, ook tal van documenten waarin de presentietheorie voorgesteld wordt, alsook besprekingen door derden.

HANS VAN CROMBRUGGE is docent en stafmedewerker 'pedagogiek' aan het Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen in Brussel.